

УДК 316.4.364

О. Іваненко,
кандидат філософських наук

ЧИ МОЖЛИВЕ УТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ В УМОВАХ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА?

У статті йдеться про дестабілізацію соціального порядку в локалізованому просторі, фактори та важелі, які здатні утримати відносну рівновагу в суспільстві, та роль соціального захисту як головного стабілізаційного чинника.

Ключові слова: соціальний порядок, дестабілізація, соціальний захист, соціальна допомога.

В статье идет речь о дестабилизации социального порядка в локализованном пространстве, факторы и механизмы, способные удержать относительное равновесие в обществе, а также роли социальной защиты как основополагающего фактора стабилизационного фактора.

Ключевые слова: социальный порядок, дестабилизация, социальная защита, социальная помощь.

The article deals with the destabilization of the social order in a localized area, factors and mechanisms that are able to keep a relative balance in the society, and the role of social protection as a fundamental factor of stabilization.

Keywords: social order, destabilization, social security, social care, social aid.

Успіх будь-якого реформування та соціально-економічного прогресу можливий за умов стабільного розвитку, соціального порядку та відносної рівноваги в суспільстві, коли реформи, що здійснюються, та їхні результати не суперечать інтересам і сподіванням широких верств населення, коли створено необхідні передумови для цього та впорядковано соціальний простір. Відповідно і соціальна політика, спрямована на підвищення рівня соціальної

безпеки та добробуту населення, має виходити із соціальних фактів (Е. Дюркгайм), тобто з реальної ситуації в країні. Соціальний порядок виступає основою нормального існування та співіснування людей у спільноті.

Сьогодні перед країною постали абсолютно нові питання та виклики, які, з одного боку, можна розглянути з позицій традиційних класичних соціологічних наративів, а з другого – вони набули нових сенсів і значень, а значить потребують нових розумінь та підходів. Виникають запитання, чи існує взагалі універсальний соціальний порядок? Коли і яким чином він організовується та змінюється? Що відбувається при цьому? Які саме інтеграційні механізми здатні його підтримати та утримати? У цьому контексті дюркгаймівська “соціальна солідарність” перестала бути засадничим принципом соціального порядку в умовах плюралістичного спектру чинників, що зумовлюють та об’єднують інтенції та наміри людей.

Певної привабливості цьому питанню надає ще той факт, що відповідь на нього змушує дійти якихось висновків щодо ситуації в локалізованому просторі (на відміну від глобального), тобто провести своєрідну “діагностику просторово-часового відрізка” (В. Тарасенко), спробувати пояснити те, що відбувається (пояснити “непояснюване”), а також спробувати означити можливості та перспективи подальшого розвитку, тобто його зміни та впорядкування/стабілізації.

У відносно стабільних/впорядкованих суспільствах люди діють більш-менш скоординовано, співвідносять з іншими свій рух, свою діяльність та поведінку, а це супроводжується більш-менш усталеними очікуваннями щодо поведінки та дій інших, на кшталт того, як, рухаючись дорогою на автомобілі або велосипеді, важливо знати та зважати на супротивний рух, аби не стати жертвою зіткнення. Тобто порядок можливий там, де люди усвідомлюють і приймають його необхідність і важливість, дотримуються законів, норм і моральних правил, не порушують певних обмежень та заборон. Т. Парсонс, зокрема, вважав,

що існує нормативний порядок та фактичний, тобто такий, що виникає спонтанно і ненавмисне, але теж є порядком. Наочно він пояснював їх відмінність на прикладі автомобільної пробки на дорозі під час відпустки. Більшість людей, ідучи у відпустку, прагнуть якнайшвидше дістатися кінцевої цілі та мети своєї поїздки (берега моря). Одночасне бажання пересічного обивателя збігається з бажаннями інших людей, а також із часом початку шкільних канікул, через що у певний момент всі автомобілі скупчуються в одному місці і утворюється дорожня пробка, що і є прикладом фактичного порядку. Останній виникає спонтанно і незаплановано, оскільки, виїжджаючи з дому, людина аж ніяк не планує змарнувати свій час очікуванням у пробці.

Нормативний порядок, на відміну від фактичного, ґрунтується на свідомій, а радше підсвідомій, орієнтації людей на загальні приписи та норми поведінки. Тут чільну роль відіграє певний договір, домовленість, коли учасники/ актори негласно погоджуються з установленням певного порядку та підтримують цей складний баланс, забезпечуючи соціальну рівновагу.

Ч. Мілз, у свою чергу, вважав парсонівські “нормативні структури” і “ціннісні орієнтири” – символами влади, якими державні керівники виправдовують своє управління різноманітними інститутами, пов’язуючи управління з вірою в моральні символи та юридичні формули таким чином, ніби їхня влада є наслідком цього. Загальна система цінностей, дисципліна та регламент, нав’язані зверху (узаконений примус), виступають основними типами соціальної інтеграції та взаємодії, які, своєю чергою, є ініціативою окремих незалежних осіб у кожному окремому інституційному порядку (економічному, політичному, військовому, релігійному тощо).

Тобто якщо для Парсонса соціальний порядок є функцією соціальної системи, яка перебуває у динамічних стосунках із своїм оточенням, то для Мілза порядок – це інтеграція та взаємодія.

Непередбачувані й раптові зміни напряму, дії, руху (будь-якого: дорожнього, політичного, економічного тощо), тим більш різкі та неочікувані, руйнують стабільні очікування і відповідно дестабілізують порядок у суспільстві. Але суспільство складається не з самих конкретних дій, а з нормативних орієнтацій соціальних дій його акторів. Механізми людської мотивації спрямовані на те, щоб пристосовувати дії окремих індивідів до існуючого соціального порядку. Вони опосередковують відносини людини й суспільства, виконуючи одне основне завдання – утримання суспільства в стані рівноваги. Соціальний порядок виступає водночас і продуктом, і умовою функціональності самої системи (Т. Парсонс). Іншими словами, соціальна система зберігає рівновагу завдяки виконанню функціональних вимог. Інституціоналізовані цінності і відповідно структурована та вмотивована поведінка забезпечують системі цю рівновагу. Тобто порядок встановлюється шляхом підкорення індивіда системі, хоча і з домінуючою роллю цінностей і соціальних норм культури як інтегруючої сили. Здобуток Т. Парсонса довершився напрацюваннями його наступників – П. Бергера, А. Гелена, Т. Лукмана, Н. Лумана, які зацентували свою увагу на окремих аспектах структури соціальної системи, тим самим сприявши накопиченню значного теоретичного арсеналу підходів до розуміння природи та механізмів встановлення соціального порядку. Множинність і різноманітність теоретичних узагальнень створюють доволі строкату картину суспільного життя, єдність якої здатна утримуватись завдяки соціологічній рефлексії.

На відміну від типової для впорядкованого та стабільного світу гносеологічної потреби зрозуміти/пізнати/усвідомити соціальне буття, сьогодні нагальною потребою постає онтологічна проблема – як бути/жити/утриматись у такому світі. Ні суспільна свідомість, ні наукове мислення (у вигляді безлічі моделей соціального порядку, прогнозів, програм трансформації соціального буття, посиленних пошуками шляхів ефективного використання досяг-

нутих теоретичних результатів) досі не відобразили становлення нового соціального порядку, який би відрефлексував процес попереднього розвитку і запропонував би проекти нових форм упорядкування соціального простору.

Останнє завжди фокусується у спробах відшукати оптимальну модель соціального упорядкування, яка б гармонізувала життєдіяльність спільноти, гарантувала б їй стабільність, продуктивність, сталість, соціальне благополуччя та добробут.

З великою часткою іронії можна констатувати, що ще донедавна наша країна перебувала в умовах відносно стабільного стану (“порядку”) соціально-економічного майбутнього, доволі прогнозованого і передбачуваного. Передбачуваність і прогнозованість вважаються також одними з умов існування та утримання соціального порядку.

Певний час ми жили у режимі очікування того, що частка населення похилого віку неухильно зростатиме, народжуваність залишатиметься стабільно низькою, а смертність високою, і через це збільшуватиметься демографічне навантаження на працездатне населення. Що, за прогнозами, до 2050 р. на нас чекатиме зростання на 38% співвідношення числа осіб віком 65 років і старше та частки працездатного населення віком 15–64 роки, а відсоток пенсіонерів і платників пенсійних внесків зросте до 132% [1]. Згідно з демографічними прогнозами чисельність усього населення до 2050 р. зменшиться на 20% і становитиме 36,3 млн. Ми не піддавали сумніву, що країна і надалі втрачатиме кваліфіковані кадри та інтелектуально-творчий потенціал, який від’їжджатиме за океан або до Європи у пошуках кращого соціально-економічного клімату. Що зниження якості освіти спричинятиме дефіцит кваліфікованих спеціалістів у всіх галузях економіки, медицини і... освіти. Що зростатиме забруднення навколишнього середовища, оскільки масовий соціально-культурний поворот у бік “зелених цінностей” відбувається надто повільно, а утилізація побутового сміття ефективно і продуктивно здійснюється переважно на вербальному рівні. Що наші

державотворці і надалі зосереджуватимуться на індустріальному векторі розвитку економіки та на власних кишенях. Що український ринок праці і надалі розвиватиметься в умовах тіньової зайнятості, яка спричиняє поширення практики заниження зарплат та ухилення від сплати податків. У цей контекст вельми органічно вписувалася прогресуюча урбанізація, коли “сталевар перемагає фермера”, а Донбас надалі продовжує годувати всю країну. Ця тенденція стабільно утримувалася ще з часів масованого будівництва соціалізму, коли аграрний сектор активно заміщувався індустріальним.

Очікувалося також, що відбуватиметься подальше зростання міграційних процесів між великими та малими містами і селами, одні вимиратимуть, інші розростатимуться за рахунок можливих робочих місць та відносно вищої якості життя. Сподівалися, що реформування медицини ще більше звузить широкий доступ до її послуг. Села будуть і надалі занепадати й вимирати через відсутність робочих місць та занепад соціальної інфраструктури, що зумовлює незадовільну якість житла (проблеми з каналізацією, водото газопостачанням) та обмежений доступ до якісної освіти і охорони здоров'я.

Крім того, на думку аналітиків, а також з погляду сучасної медицини, розширення доступу до Інтернету та залучення дедалі ширшого загалу до соціальних мереж у ньому вплинуть на здоров'я нації, як фізичного, так і психологічного, розширюючи тим самим коло залежних від віртуального простору, а відтак поповнюючи лави осіб у стресовому стані. Так чи інакше все це загрожувало ситуацією, коли Україна через свій низький людський капітал не зможе ефективно розпоряджатися і ефективно використовувати свій природний базовий капітал, і що рано чи пізно це призведе до дестабілізації суспільства та порушення соціального порядку в країні.

За умов змін, що відбуваються при цьому, помножених на реальну ситуацію геополітичних трансформацій (анексія Криму), стрімкого економічного падіння, інфляцію,

зростання цін та зниження реальних зарплат, послаблення соціальної безпеки населення (найбільше та найвідчутніше у зонах конфлікту), загрози фізичному існуванню через воєнні дії, терористичні акти, посилення міграційних потоків, соціальної незахищеності (біженців, тих, хто залишився на окупованих територіях та в зоні воєнних дій), істотного зниження рівня життя, характерних сьогодні для України, соціальний захист, допомога та підтримка з боку держави набуває провідної ролі, оскільки, окрім основної мети – надавати кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної/расової належності, статі, віку, місця проживання тощо, гарантовані можливості повноцінного життя, розвитку та самореалізації, – йому належить функція утримання та підтримання стабільності в суспільстві, попередження та зняття соціальної напруженості, стримання процесу маргіналізації та зубожіння. Відтак при зміні ситуації, тобто при порушенні стабільності і порядку, соціальний захист набуває нових змістів і значень, відбувається зміна вектору його дії.

Сьогодні індивід, потрапивши у ситуацію неочікуваної зміни, руйнації стабільних очікувань і відповідно порушення звичного порядку в суспільстві, коли будь-який його (соціального порядку) елемент може бути трансформований, усунений, знищений, і будь-яка цінність може бути змінена та замінена на іншу, заміщена протилежною, над усе потребує захищеності та піклування для підтримання власної життєдіяльності та психологічної рівноваги. Таку захищеність людина може отримати через довіру до існуючих соціальних інститутів, через нераціоналізоване емоційне відчуття того, що система і надалі продовжуватиме злагоджено працювати і є впорядкованою. З такої віри людей у порядок і організованість, і відповідно з можливості і надалі підтримувати свої повсякденні традиційно-рутинні практики, і складається стійкість системи, стабільність суспільства і соціальний порядок.

Акцентування уваги саме на соціальній сфері, а не на політичній або економічній, мало б бути першочерговим

завданням уряду. В умовах, коли рівень життя населення стрімко падає, коли не вистачає бюджетних ресурсів, їх треба направляти саме в ту сферу, де буде найкраща віддача, і від чого залежить ступінь довіри населення соціальним інститутам, уряду, органам влади, Президенту тощо.

Соціальний захист (захищеність від свавілля та непередбачуваності можливих ризиків) у широкому сенсі, тобто як система, є не лише комплексом нормативних актів, законів, методів, дій та заходів, призначених забезпечити передбачений і гарантований законом України прожитковий мінімум, за яким визначається заробітна плата, формується система пенсій, стипендій, різноманітних пільг та компенсацій, надаються житлово-комунальні та інші послуги, нараховується допомога малозабезпеченим та іншим потребуючим верствам населення. Соціальний захист – це насамперед (у вузькому його розумінні) безпосередня соціально-захисна діяльність, ті конкретні заходи та дії, до яких має вдаватися держава щодо упередження та пом'якшення негативних наслідків соціальних ризиків.

Державне соціальне забезпечення є складовою системи соціального захисту і виконує функцію накопичення та розподілу коштів, призначених на соціальну допомогу, виплати по соціальному страхуванню, пенсії тощо, тобто це заходи матеріальної підтримки тих громадян, які опинилися за межею бідності і через різні причини неспроможні самостійно забезпечити собі життєвий мінімум, можливість психофізичного виживання у кризових соціально-економічних умовах, які втратили регулярний прибуток внаслідок певних причин.

Коло осіб, на яких поширюється соціальний захист, його види, різновиди, форми, умови та порядок застосування визначено окремими нормативними актами, і сьогодні цей перелік поповнився новими категоріями – внутрішньоопереміщені особи, бійці АТО, військовослужбовці, яких відправляють у зону бойових дій на Донбасі, члени їхніх родин, – і всі вони мають розраховувати на гарантований законодавством соціальний захист. Законодавчо

вже визначено, що учасники антитерористичної операції мають право на 13 різновидів соціальних гарантій і пільг, таких самих, як і учасники бойових дій. І вже понад 13 тис. осіб отримали цей статус.

В умовах руйнації соціального порядку через геополітичні трансформації та тривалий воєнний конфлікт на сході, інтенсифікацію внутрішніх міграційних процесів, а відтак через дефіцит ресурсів, що виділяються для системи соціального захисту, їх неадекватний розподіл, розбалансованість дій сукупного суб'єкта (держави), органів місцевої влади, сільської громади, бізнесу, соціальних служб тощо, неспроможність держави розставити пріоритети у розв'язанні соціальних проблем, розвал соціальної інфраструктури як основи ефективного функціонування захисної системи, недосконалість наявної системи пільг, соціальної допомоги, соціального забезпечення та обслуговування, заниженість стандартів соціального захисту на селі порівняно з містом тощо, адекватні шляхи оптимізації та удосконалення системи соціального захисту українського населення стали невизначеними та неймовірно ускладнилися.

Країна за останній рік зіткнулася з такими ризиками, до яких ні держава, ні органи влади, ні населення не були готові. Від початку конфлікту Україна (з весни 2014 р.) зазнала великих втрат. За офіційними даними, загинуло понад 5 тис. осіб (насправді, ООН оприлюднила цифру вдесятеро більшу – 50 тис. осіб). Чисельність поранених за цей період офіційно становить мінімум 11 тис. осіб [2].

За даними прес-служби Мінсоцполітики, у країні сьогодні налічується майже мільйон внутрішньопереміщених громадян (670 тис. сімей), які переселяються з тимчасово окупованої території АР Крим та районів ведення антитерористичної операції до інших регіонів України, і потребують відповідно соціального захисту, житла, роботи, психологічної допомоги. Окрім того, що за ними закріплене право отримувати ті соціальні виплати і гарантії, які вони мали до переселення. За словами міністра соціальної полі-

тики П. Розенка, згідно із дослідженнями, які проводяться обласними структурами, сьогодні працевлаштування потребують близько 90 тис. осіб, понад 230 тис. людей стали вимушеними переселенцями. Найбільше навантаження припадає на Київ, Київську, Харківську, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку області [3].

З усіх форм соціального захисту, що сьогодні застосовуються в Україні, провідна роль належить пільгам і соціальним виплатам, які здебільшого є неадресними, а сама система пільг залишається непрозорою та громіздкою, через що не виконує стабілізаційну функцію, втрачаючи кредит довіри до держави та її інститутів.

Так, на початок 2014 р. число пільговиків становило 18 млн осіб за 600 категоріями. Це без урахування майже 13 млн пенсіонерів, багато з яких належать до інших пільгових категорій. Сукупно пільгами в країні охоплено понад 20 млн осіб [4].

Складність системи захисту щодо управління пільгами та обліку категорій громадян-пільговиків відкриває широкі можливості для зловживань та нецільових витрат коштів. Це, зокрема, стосується пільг на безкоштовний проїзд громадським транспортом, якими можуть користуватися всі, без винятку, пенсіонери, інших допомог та субсидій, які отримують не найбільш нужденні люди, серед яких депутати та члени їхніх сімей, державні службовці, судді, працівники прокуратури, податківці, співробітники служби безпеки тощо загальною кількістю 2,5 млн осіб.

З іншого боку, доступ до пільг є нерівномірним: є категорії осіб, які мають право на ці пільги, але ними не користуються через відсутність потреби у цьому (зокрема, пенсіонери, які проживають у сільській місцевості, де мережа громадського транспорту відсутня), через необізнаність або складність процедури оформлення. Крім того, відсутній єдиний механізм моніторингу та аудиту правил призначення пільг, який би забезпечував рівний доступ до них усіх, хто має на них право згідно з існуючим зако-

подавством. Спроби реформування пільгової системи все ще мають дискретний та несистемний характер, залишаючись більше у вербальному просторі та імітаційно-декларативному полі.

Так, розширення спектру претендентів на соціальну допомогу (переміщені особи, бійці АТО, учасники бойових дій на Донбасі, члени їхніх родин), відсутність коштів, громіздкість і консервативність соціальної системи у цілому вимагають негайного її перегляду та реформування, а відтак і додаткових коштів, які можливо здобути переважно шляхом переформатування старих схем. На початку 2015 р. заявлено про деякі зрушення щодо реформування соціальної політики, зміни у пенсійній сфері, означено кроки із забезпечення адресності соціальної допомоги, сприянні зайнятості внутрішньопереміщених осіб, надання державних соціальних допомог переселенцям та біженцям, спрощено процедуру отримання субсидій, враховано залежність її нарахування від розміру прибутку в сім'ї тощо.

Питання соціального захисту громадян – це прерогатива державної політики, головний чинник утримання рівноваги та порядку в суспільстві. Саме держава має вжити першочергових заходів щодо вирішення питань економічного становища і гарантій соціального захисту громадян.

На жаль, унаслідок об'єктивних обставин і недалекоглядної політики наших державотворців держава не спроможна забезпечити адекватного виконання програм соціально орієнтованого напрямку. Через це сьогодні більшу частину допомоги надає могутня мережа волонтерських організацій та небайдужих громадян, завдяки яким якимось чином стримуються протестні настрої в суспільстві, упереджуються широкомасштабні соціальні акції протесту. Однак ті численні волонтерські організації, що мужньо і віддано воюють за життя людей на сході країни, які сприяють біженцям у переміщенні та облаштуванні на нових місцях, їхній адаптації у нових умовах, які допома-

гають пораненим у зоні АТО та поза нею, навіть вони не в змозі компенсувати дефіцит державної відповідальності щодо утримання хоча б відносної рівноваги в суспільстві.

Література

1. *Соціальний захист та соціальне включення в Україні* : Доповідь Європейської Комісії та Генеральної дирекції з питань зайнятості, соціальних справ і рівних можливостей, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5757&langId=uk>

2. *ООН в Україні*. Глобальний сайт ООН в Україні. Значна ескалація бойових дій в Україні... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1942>

3. *Питання працевлаштування переселенців – пріоритет влади* / П. Розенко // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247914432&cat_id=244277212

4. *Тарасенко Л.* Право на пільги – конституційне право на соціальний захист чи нездатність держави забезпечити належний життєвий рівень іншим чином / Л. Тарасенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pilga.in.ua/node/1192>